

СУДЛАНГАНЛИКНИНГ БЕКОР БЎЛИШ ШАРТЛАРИ.

Турсунов Шерзод Мусирманкулович

Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий Кенгаши хузуридаги Судьялар Олий мактаби тингловчиси

Анотация

"Судланганликнинг бекор бўлиш шартлари" мавзусига бағишланган бўлиб, унда судланганликнинг тугалланиши ва олиб ташланишининг жиноий-ҳуқуқий жиҳатлари чуқур таҳлил қилинади. Муаллиф судланганлик тушунчасининг ҳуқуқий моҳиятини, унинг шахсга юклаган чекловларини ва бу ҳолатни бекор қилиш тартибларини атрафлича ёритади.

Тадқиқотда судланганликнинг бекор бўлиши Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси нормалари, шу жумладан, **77-модда** ва **78-модда** мазмунлари доирасида таҳлил қилинади. Шунингдек, судланганликнинг жиноий-ҳуқуқий аҳамияти, унинг шахс ҳуқуқлари ва мажбуриятларига таъсири, шунингдек, ижтимоий реабилитация масалалари ҳам муҳокама қилинган.

Асосий масалалар:

1. **Судланганликнинг тугалланиши ва унинг ҳуқуқий оқибатлари** – шахснинг судланганлик муддати ўтиши билан унга юклатилган чекловлар ва мажбуриятлардан озод этилиши.
2. **Судланганликнинг олиб ташланиши** – суд қарорлари, амнистия ёки афв каби ҳуқуқий механизмлар орқали шахснинг судланганлик ҳолатининг бекор қилиниши.
3. **Ҳуқуқий асослар ва амалиёт** – судланганликнинг бекор бўлиши жиноят қонунчилиги нормалари асосида қандай амалга оширилиши.
4. **Судланганликнинг жиноят-ҳуқуқий муносабатлардаги аҳамияти** – унинг жиноий жавобгарлик ва жазо сиёсати билан боғлиқ жиҳатлари.
5. **Судланган шахсларнинг ижтимоий реабилитацияси** – судланганлик бекор қилинганидан кейин шахснинг жамиятда тўлиқ ҳуқуқларини тиклаш имкониятлари.

Ҳуқуқий таҳлил ва амалий тавсиялар

Тадқиқотда судланганликнинг бекор бўлиши жиноий жавобгарликни амалга оширишнинг яқуний босқичи сифатида қаралади. Судланганлик муддатлари,

унинг тугалланиши ёки олиб ташланиши билан боғлиқ ҳуқуқий оқибатлар ва бу жараённинг суд амалиётида қўлланилиши таҳлил қилинган. Шунингдек, судланганликни бекор қилиш механизмлари – амнистия, афв ва бошқа ҳуқуқий жараёнлар батафсил ёритилган.

Муаллиф диссертацияда судланганликни бекор қилишнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш бўйича таклифларини илгари суради. Судланган шахсларнинг жамиятга қайта интеграция қилиниши ва уларнинг тўлиқ ҳуқуқларини тиклаш бўйича халқаро тажриба билан таққослаш асосида тавсиялар ишлаб чиқилган.

Хулоса

Тадқиқотда судланганликнинг ҳуқуқий табиати, унинг тугалланиши ёки олиб ташланиши шартлари ва механизмлари, шунингдек, унинг шахсга ва жамиятга таъсири атрофлича кўриб чиқилган. Судланганликни бекор қилиш жараёни фақат ҳуқуқий тушунча бўлиб қолмай, балки ижтимоий жиҳатларга ҳам эга эканлиги таъкидланган.

Калит сўзлар: судланганлик, судланганликнинг тугалланиши, судланганликнинг олиб ташланиши, жиноят кодекси, жиноий жавобгарлик, амнистия, афв, ҳуқуқий оқибатлар, суд амалиёти, ижтимоий реабилитация.

СУДЛАНГАНЛИКНИНГ БЕКОР БЎЛИШ ШАРТЛАРИ.

2.1 Судланганлик ҳолатининг тугалланиши ва олиб ташланиши.

Судланганлик олиб ташланиши ва тугалланишининг ҳуқуқий оқибатлари шахсга юкланган барча қўшимча мажбуриятлар ва ҳуқуқий чекловларнинг тўлиқ олиб ташланиши ва шахс ҳуқуқларини тўлиқ тикланиши ҳисобланади. Бунда икки хил тушунчани ажратиш зарур: “илгари судланган шахс” ва “илгари жазога ҳукм қилинган шахс”. Улардан биринчиси юридик мазмунга эга бўлиб, шахснинг судланганлиги белгиланган тартибда олиб ташланмаган ёки тугалланмаганлигини англатади. Айнан шу ҳолат ушбу оқибатларни келтириб чиқаради. Иккинчи тушунча махсус биографик хусусиятга эга бўлиб, ҳуқуқий мазмунга эга эмас. Шунга кўра, суд томонидан шахс содир этган жинояти учун илгари ҳукм қилинган бўлсада, унинг судланганлиги олиб ташланган ёки тугалланган бўлса, шахс судланмаган ҳисобланади.

Судланганликни бекор бўлишининг икки усули мавжуд: белгиланган тартибда тугалланиши ва олиб ташланиши, шунингдек ҳуқуқий ҳолатни чекловчи тартиб ва муддатлар қонунда тартибга солинган. Судланганликнинг тугалланиши ва олиб ташланиши унинг юридик аҳамиятини йўқотишини, бекор бўлишини англатади ва шу туфайли шахс ортиқ жиноят-ҳуқуқий ва умумий ҳуқуқий чекловларга дуч келмайди. Хусусан, шахс томонидан янги жиноят содир этилганда, унинг илгариги судланганлиги жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолат ёхуд муайян бир жиноят таркибининг малакаловчи белгиси сифатида қаралиши мумкин эмас.

Судланганликни бекор бўлишининг қонунда кўзда тутилган икки усули сифатида судланганликнинг тугалланиши ва олиб ташланиши унинг юридик оқибатларини бир хилда тугатади. Бироқ уларни бир-биридан фарқлаш лозим бўлади.

Судланганликнинг тугалланиши белгиланган тартибда автоматик равишда унинг бекор бўлишига олиб келади. ЎзР ЖК 78-моддаси мазмунидан келиб чиққан ҳолда, шахснинг судланганлиги содир этилган жиноят туридан қатъи назар қуйидаги ҳолатларда тугалланади:

- шартли ҳукм қилинганларга нисбатан - синов муддати тугаган кундан бошлаб;
- мажбурий жамоат ишлари, хизмат бўйича чеклаш ёки интизомий қисмга жўнатиш тарзидаги жазоларини ўтаб чиққач;
- жарима жазоси ижро этилган кундан кейин, шунингдек муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазолари ўталганидан кейин бир йил ўтгач;
- озодликни чеклаш жазоси ўталганидан кейин — икки йил ўтгач;
- беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин - тўрт йил ўтгач;
- беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин - етти йил ўтгач;

- ўн йилдан ортиқ, лекин ўн беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин - ўн йил ўтгач.¹

Шахс озодликдан маҳрум қилиш кўринишидаги жазо тайинланган барча ҳолатларда судланганликнинг тугалланиши содир қилинган жиноят таснифига боғлиқ бўлади. Ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар туркумига кирувчи, яъни, беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин 4 йил ўтгач, оғир жиноятлар - беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин 7 йил ўтгач, ўта оғир жиноятлар туркумига кирувчи ўн йилдан ортиқ, лекин ўн беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин 10 йил ўтгач судланганлик ҳолати тугалланиши белгилаб қўйилган.

Судланганликнинг тугалланиши жинойий жавобгарликнинг тугаши билан боғлиқ. Судланганликнинг тугалланиши учун бу муддат давомида шахс янги жиноят содир этмаслиги зарур, аксинча бўлса муддатнинг ўтиши амалда узилади ҳамда шахс ҳар икки жинояти учун судланган ҳисобланади ва улардан оғирроқ жинояти учун белгиланган судланганлик муддати ўтмагунча судланган ҳисобланади.

Содир этган жинояти учун ҳукм қилинган шахс суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирган кундан судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган пайтга қадар судланган ҳисобланади (ЖК 77-моддаси 2-қисми). Шахснинг судланганлик муддати жазони ўташ даври билан бирга жазони ўташдан кейинги қонун билан белгиланган муддатни ҳам ўз ичига олади.

Судланганлик содир этган жинояти учун жинойий жавобгарликка ҳукм қилинган шахс билан давлат ўртасида юзага келадиган алоҳида жиноят-ҳуқуқий муносабатни намоён этади. Бундай ҳуқуқий муносабатнинг моҳияти шундаки, кўрсатилган шахсга унинг ҳукм қилиниш фактидан келиб чиқадиган, уни тузалишининг ижобий натижаларини мустаҳкамлаш ва қонун билан белгиланган вақт давомида унинг хулқи устидан ижтимоий назоратни амалга ошириш мақсадида, шахсга чекловлар ва мажбуриятлар юклаш ҳисобланади. Бундай ҳуқуқий муносабатнинг мазмунини тарафлар - давлат ва ҳукм қилинган шахснинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари ташкил қилади. Бу ҳуқуқий муносабат жазога ҳукм қилинган шахснинг қисман жиноят-ҳуқуқий, жиноят-ижроия ва умумий ҳуқуқий

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси.// <https://lex.uz/docs/111453>

хусусияга эга ҳуқуқий чекловларни акс эттирадиган алоҳида ҳуқуқий мақомини англатади².

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2014 йил 23 майдаги “Суд ҳукми тўғрисида” ги № 07-сонли Қарори 15-бандида белгилаб қўйилганидек, агар шахснинг қонунда белгиланган тартибда муқаддам судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган бўлса, суд ҳукмининг кириш қисмида қачон ва қайси суд томонидан судланганлик ҳолати олиб ташланганлиги ёки қайси асосларда судланганлик ҳолати тугалланганлиги кўрсатиши керак.

Судлар шуни эътиборга олиши лозимки, ЖКнинг 77-моддасига мувофиқ судланганлик муддатининг ўтиб кетганлиги ёки судланганликнинг олиб ташланиши муносабати билан унинг барча ҳуқуқий оқибатлари бекор бўлади.

ЖК 77-моддасининг 5-қисмига асосан, қонуннинг ўзгариши муносабати билан жиноийлиги бекор қилинган қилмиш учун судланган шахс судланмаган деб ҳисобланади. Бундай ҳолда, суд ҳукмининг тавсиф қисмида шахсни судланмаган деб ҳисоблаш ҳақидаги ўзининг хулосаларини асослаши шарт³.

1959 йилда қабул қилинган ва 1995 йил 1 апрелгача амалда бўлган Жиноят кодексида ушбу масалалар бошқачароқ эди. Шахснинг олдинги жинояти учун судланганлик муддати ўтиб кетган ёки ўтиб кетмаганлигидан қатъи назар, шахс янги жиноят содир қилса, бунда олдинги жинояти учун неча йил ўтиб кетганлигидан қатъи назар, судланганликнинг ҳуқуқий оқибати келиб чиқар эди⁴.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 77-моддаси 2-қисмига кўра, “суд томонидан жазодан озод қилинган шахс судланмаган деб ҳисобланади”. Бу ҳолат судланганликни келиб чиқишини жазо билан эмас, балки шахснинг ҳукм қилиниши билан боғлайдиган ушбу модданинг биринчи қисми мазмунига қарама-қарши келади. Бундан келиб чиқадики, маҳкум (тўғрироғи судланган шахс)ни у жазодан озод қилингандагина “судланмаган деб ҳисоблаш” керак бўлади. Судланганлик шахсга жазо тайинланишининг оқибати эмас, балки уни ҳукм қилинишининг ҳуқуқий оқибати ҳисобланади. Шу сабабли таҳлил қилинаётган нормада жазодан озод қилинган шахсдан судланганликни ўзига хос тарзда муддатидан илгари олиб ташлаш ҳақида гап борапти, деб ҳисоблаш мантиқан

² Шаутаева Г. Х. Судимость в уголовном праве России и ее правовое значение. Ижевск, 2000. С – 224.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2014 йил 23 майдаги “Суд ҳукми тўғрисида” ги № 07-сонли Қарори 15-банд.

⁴ М.Усмоналиев. Судланганлик унинг ҳуқуқий оқибатлари ва либераллаштириш муаммолари. Т. “Янги асп авлоди”. 2005. Б. –34.

тўғри бўлади. Шу билан бирга, бу ерда сўз тўлиқ ва батамом жазодан озод қилиш ҳолатлари ҳақидагина бориши керак. Қонун чиқарувчи шахс томонидан содир этилган жинояти учун жазони умуман ўтамаганлиги, яъни, жазодан бутунлай озод қилинган ҳолатларни назарда тутати. Бошқа барча ҳолатларда қоида бўйича маълум муддат давомида шахснинг судланганлиги белгиланган тартибда олиб ташланиши ёки тугалланиши лозимдир.

Жазо ёки уни ўташдан олдиндан озод қилинган шахс, жазонинг ўталмаган қисми давомида судланган деб тан олинади. Шахс жазодан батамом озод қилинган ҳолатларда судланганлик у озод қилинган вақтдан бошлаб муддатидан илгари олиб ташланади (айнан шахсни жазодан бутунлай озод қилиниши билан боғлиқ ҳолда). Табиийки, жиноий жавобгарликдан озод қилинган шахслар суд ҳукми билан ҳукм қилинмаса, шунингдек, судланганлиги қонун билан белгиланган тартибда бекор қилинган (тугалланган ёки муддатидан илгари олиб ташланган) бўлсалар судланмаган ҳисобланишади.

Судланганликнинг бекор бўлиши жиноят ҳуқуқий тушунча сифатида ҳуқуқий норма жиноят-ҳуқуқий муносабат билан унинг турли кўринишларини боғлайдиган ҳолатни ифодалайди («судланганлик» таснифи мазмуни билан белгиланадиган махсус тушунча)⁵.

Судланганликнинг бекор бўлиши юридик фактлар назариясига кўра, ҳуқуқни ўзгартирувчи юридик ҳодисани ёхуд Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Жиноят кодекси ҳамда Жиноят процессуал кодексларига кўра ваколатли субъектларнинг ҳуқуқий ҳаракатларни амалга оширишини ифодалайди.

Судланганликнинг бекор бўлиши юридик факт-ҳодиса сифатида судланганликнинг тугалланиши учун ЖК 78-моддасида белгилаб қўйилган муддатлар ўтиши билан, шунингдек, суд айблов ҳукмининг ижро этиш муддати ўтиши билан вужудга келади.

Судланганлик бекор бўлишининг юридик ҳодисаси бу ҳуқуқий муаммонинг ҳал қилиш мақсадини кўзламаган ҳуқуқий ҳаракатларнинг натижасида юзага келиши мумкин. Масалан, суднинг тафтиш инстанцияси суднинг айблов ҳукмини бекор қилиш ва иш юритишни тугатиш ҳақидаги ажримни чиқариши. Суднинг тафтиш инстанцияси судланганликни бекор қилиш

⁵ Флетчер Дж., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права - М.: Юрисъ, 1998.С. –87.

бўйича ҳуқуқий ҳаракатларни амалга оширмаслиги сабабли бу инстанция ушбу жараённинг субъекти ҳисобланмайди⁶.

Ушбу параграфда судланганликни суд тартибида бекор қилишнинг кўринишлари, асослари ва шартлари тадқиқ қилинади. Судланганликнинг олиб ташланиши шахснинг ҳукм қилиниш фактининг ҳуқуқий оқибатларини ва қонун билан белгиланган судланганлик ҳолатининг тугалланиш муддатлари ўтгунга қадар чидашига тўғри келадиган жиноят ҳуқуқий таъсир чоралари бекор қилинишини англатади. Жиноят қонунчилиги бўйича судланганликнинг олиб ташланиши икки кўринишда бўлиши мумкин: суд томонидан олиб ташланиши ва Ўзбекистон Республикаси Президенти ёки давлат ҳокимиятининг олий органи томонидан олиб ташланиши.

Судланганликни бекор қилишнинг ваколатли субъектлари амалдаги жиноят қонунчилиги бўйича:

1) маҳкумдан судланганликни олиб ташланиши ҳақида қонуний кучга кирувчи қарорни чиқарадиган судья;

2) шартли ҳукмни бекор қилиш ва маҳкумдан синов муддати ўтгунга қадар судланганликни олиб ташлаш ҳақида қарор чиқарувчи судья;

3) Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан муайян турдаги шахслардан судланганликни олиб ташлайдиган ҳуқуқий акт - амнистияни эълон қилувчи Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисининг Сенати (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 95-моддаси 7-банди);

4) Ўзбекистон Республикаси Президенти, судлар томонидан ҳукм қилинган шахсларни авф этади; (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 109-моддаси 23-банди).

Судланганликни бекор қилишнинг тавсифи юридик факт сифатида бу факт-ҳодиса ёки факт-ҳаракат эканлигини аниқлашни назарда тутди. Агар судланганликни бекор бўлишининг юзага келиши муайян бир субъектнинг ҳуқуқий ҳаракатларига боғлиқ бўлган юридик факт-ҳодиса бўлса, бу субъектларнинг актида судланганликнинг бекор бўлиши учун унинг ҳуқуқий оқибатларини тугалланишига махсус кўрсатма талаб қилинмайди. Бундай ҳолатда

⁶ Шаутаева Г. Х. Судимость в уголовном праве России и ее правовое значение. Ижевск, 2000.С.–134.

судланганликнинг бекор қилиниши ўз-ўзидан содир бўлади ва бу субъектларнинг иродасига боғлиқ бўлмайди⁷.

Агар судланганликнинг бекор бўлиши юридик факт - ҳаракат ҳисобланса, бу ҳуқуқий ҳаракатнинг ваколатли субъект томонидан содир этилишида бу субъектлар актларида тўғридан-тўғри судланганликни олиб ташланишини кўрсатиш зарур.

Кўриб чиқилаётган институтнинг қўлланилишида юридик факт сифатида судланганликнинг бекор қилиниши ҳуқуқни ўзгартирувчи (шунингдек, ҳуқуқни тикловчи) вазифаси амалга оширилади. Маҳкумнинг ҳуқуқий ҳолати судланганликнинг қандай шарт-шароитлар, асослар ва қайси тартибда бекор қилинишидан келиб чиқади⁸. Судланганликни бекор қилинишининг ҳуқуқни ўзгартирувчи аҳамияти нафақат маҳкумнинг ҳуқуқий ҳолатига (ҳуқуқ ва унинг субъектив аҳамияти)га, балки Жиноят кодекси Умумий ва Махсус қисми нормаларини қўлланиш тартибига тадбиқ қилинади.

Судланганлик ҳолатини бекор қилишнинг ҳуқуқий табиатини аниқлашдаги нуқтаи назарлардан бири жазони ўтаган шахснинг ижтимоий хавфлиликни йўқотиши ҳисобланади (М.П. Евтеев, О.Э. Лейст, В.П. Малков)⁹, бошқа олимларнинг фикрича, судланганликнинг бекор қилиниши жиноий жазонинг мақсади билан асосланади (В.Д. Филимонов)¹⁰. Бироқ, судланганликни бекор бўлишининг ҳуқуқий табиатини жиноий жавобгарлик билан боғлайдиган олимларнинг нуқтаи назарини омадлироқ деб ҳисоблаш тўғри бўлади (А.Н. Тарбагаев, В.Н. Курляндский, В.П. Божьев ва б.)¹¹ ва шу сабабли, судланганликнинг бекор бўлиши жиноий жавобгарликни амалга ошириш билан боғлиқлиги ва унинг яқунловчи босқичи ҳисобланиши ҳолатини тан олиш керак бўлади. Жиноий жавобгарликнинг бекор бўлиши вақти жазо муддатининг амалда ўталиши ва содир этилган жиноятнинг таснифига боғлиқ, шундай экан, шахс қачон жазони тўлиқ ва қисман ўтаб бўлса, шунда содир этилган жиноятнинг

⁷ Флетчер Дж., Наумов А.В Основные концепции современного уголовного права – М., 1998. С. –97.

⁸ Грамматчиков М.В. Судимость: исторический, уголовно-правовой и уголовно-исполнительные аспекты. Орел, 1996. С. - 254.

⁹ Евтеев М.П. Погашение и снятие судимости. М., 1964. С. 143, Малков В.П. Освобождение от наказания как основание аннулирования судимости // Уголовное право. 2001. №3.

¹⁰ Филимонов В.Д. Утрата лицом общественной опасности как основание погашения и снятия судимости // Доклады итоговой научной конференции юридического факультета. Томск, 1992. С. –139.

¹¹ Тарбагаев А.Н., Курляндский В.Н., Божьев В.П. Судимость и ее уголовно-правовое значение // Вестник ЛГУ. 1990. Вып.2. № 13.

таснифига боғлиқ бўлган судланганликнинг тугалланиш муддатлари ўта бошлайди

Юридик адабиётларда судланганликни бекор қилинишининг жиноят-ҳуқуқий аҳамияти тўғрисидаги муаммо асосан унинг оқибатлари билан боғланади. Бунда асосий эътибор қуйидаги муаммоларни аниқлаштиришга ажратилади: а) судланганлик билан боғлиқ барча ҳуқуқий чекловлар бекор бўладими; б) судланганликнинг олиб ташланганлиги ёки тугалланганлигидан қатъи назар озодликдан маҳрум этиш кўринишидаги жазо ўталгани факти ҳисобга олиннадиган жазо муассасаларининг кўринишларини аниқлашнинг суд амалиётини талқин этиш зарурми?

Судланганликнинг олиб ташланиши ёки тугалланишининг ҳуқуқий оқибатлари амалдаги Жиноят кодексининг қонунчилик нормаси билан тартибга солинган. Унга кўра судланганлик билан боғлиқ барча ҳуқуқий оқибатлар бекор бўлади. Олимлар томонидан юқорида қўйилган муаммоларнинг қонуний ифодаси ЖК 77-моддасининг 4-қисмида аниқ белгиланганми?

Қонунчиликда нафақат судланган, балки илгари судланган шахсларнинг ҳуқуқларидаям чекловлар кўзда тутилади. Фикримча, нафақат судланганлик факти билан боғлиқ (тугалланган ёки олиб ташланган) мавжуд умумий ҳуқуқий чекловларнинг сақланиши, балки унинг доираси кенгайиши (ижтимоий сиёсий вазиятлардан келиб чиққан ҳолда) мақсадга мувофиқдир.

Миллий қонунчилигимизнинг ЖК 77-моддаси 4-қисмида судланганлик билан боғлиқ фақатгина жиноят-ҳуқуқий оқибатларни бекор бўлиши кўрсатилганлиги сабабли, судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган шахсга нисбатан умумҳуқуқий чекловлар кўзда тутилганлигини таъкидлаш учун асос беради.

Бир марталик ҳаракатнинг юридик факти сифатида судланганлик ва судланганлик ҳолатининг ҳуқуқий оқибатлари турли хил. Масалан, бир марталик ҳаракатнинг юридик факти сифатида ҳукм қилиш муайян қонун билан жиноятнинг такрорийлигини малакаловчи белгисини ўзи билан олиб келади. Масалан, ўғриликнинг такроран содир этилиши – бу узоқ вақт узлуксиз (ёки давомли) мавжуд бўладиган ҳолат эмас. Такрорийлик муайян жиноят таркибининг малакаловчи белгиси сифатида бу фақат шу жиноят учун ҳукм қилиш вақтини таърифлайдиган ҳолат. Такроран жиноят содир этганлиги учун суднинг айблов ҳукми билан тайинланган жазони ўтаётган шахс жазони ўташ давомида такроран

жиноят содир этган ҳолатда бўлмайди. Шунинг учун жазони ўташ даврида (жазо ўзгартирилиши билан судланганлик ҳолати тугалланган ҳолатларда) маҳкумнинг ҳуқуқий ҳолати ўзгаришига йўл қўйилмайди¹².

Амалдаги ЖКга кўра, судланганликнинг бекор бўлиш ҳодисаси (тугалланиши) ва судланганликни бекор бўлиш ҳаракати (олиб ташлаш) жазодан озод қилиш, жазони ўташдан озод қилиш, жазонинг ўталмаган қисмини енгилроқ кўришидаги жазо билан алмаштириш ва бошқа тушунчалар билан боғлиқ. Жазодан озод қилишнинг турли кўринишдалиги судланганликни турли хил шартлар, асослар ва тартиблар асосида бекор қилинишига сабаб бўлади. Бу билан боғлиқ ҳолда жазодан озод қилишнинг кўринишларини туркумлаш зарурияти туғилади¹³.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси жазодан озод қилишнинг икки турдаги кўринишини назарда тутди: жазодан озод қилиш ва жазони ўташдан озод қилиш. Ҳар икки кўринишдаги жазодан озод қилиш ўзининг турли хил кўринишларига эга: жазодан бутунлай ва қисман озод қилиш; жазони ўташдан бутунлай ва қисман озод қилиш (жазонинг ўталмаган қисмини ўташдан озод қилиш).

Жазодан тўлиқ озод қилиш деганда қуйидаги ҳолатлар тушунилади: суд жазо тайинламай туриб айблов ҳукми чиқарганда (ЎзР ЖПК 463-модда); жиноят содир этгандан сўнг ҳукм чиқарилгунга қадар ўз ҳаракатларининг аҳамиятини англай олмайдиган ва ўз ҳаракатларини бошқара олмайдиган даражада руҳий касалликка чалиниб қолган шахс жазодан озод қилинганда (ЖК 75-модда, 1-қисми); амнистия акти асосида жазодан озод қилинганда (ЖК 76-модда 1-қисми).

Жазодан қисман озод қилишга қўшимча жазодан амнистия акти асосида озод қилиш (ЖК 76-модда 1-қисми), шунингдек, ўта оғир жиноят содир этгани учун умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланган шахсга нисбатан суд муддатлар ўтишини қўллаб, жинойий жавобгарликдан озод қилишни лозим топмаса, умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштирилиши (ЖК 69-модда 5-қисми) тааллуқли.

Жазони ўташдан бутунлай озод қилишга қуйидаги ҳолатлар тегишли: жиноят содир этгандан кейин жазони ўташга тўсқинлик қиладиган бошқача оғир касалликка чалинган шахсни жазони ўташдан озод қилиш (ЖК 75-модда 1-қисми);

¹² Шаутаева Г. Х. Судимость в уголовном праве России и ее правовое значение: Ижевск, 2000. С. – 152.

¹³ Малков В.П. Освобождение от наказания как основание аннулирования судимости // Уголовное право. 2001. №3.

маълум турдаги жазони ўтаётган вақтда ҳомиладорлик ва туғиш таътилига чиққан аёлларни жазони ўташдан озод қилиш (ЖК 75-модда 4-5-қисмлари); суднинг айблов ҳукми қонуний кучга киргандан кейин жазони ижро этиш муддати ўтиб кетганлиги муносабати билан жазодан озод қилиш (ЖК 69-модда).

Жазони ўташдан қисман озод этишга қуйидагилар тааллуқли: жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш (ЖК 73-модда); жазонинг ўталмаган қисмини енгилроқ кўринишдаги жазо билан алмаштириш (ЖК 74-модда); касаллик туфайли ўталмаган жазони ўташдан озод қилиш (ЖК 75-модда 4-5-қисмлари); амнистия акти ёки афв этиш асосида асосий ва ижро этилмаган қўшимча жазолардан озод қилиш ёхуд жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш ёки унга тайинланган жазонинг ўталмай қолган қисмини енгилроқ жазо билан алмаштириш (ЖК 76-модда 1-қисми).

Жазодан озод қилинган шахслар деганда, суднинг айблов ҳукми билан тайинланган жазони ўташдан бутунлай озод қилинган шахсларни тушуниш керак: 1) жиноят содир этгандан кейин юзага келган руҳий хасталик сабабли жазони ўташдан озод қилинганлар (ЖК 75-модда 1-қисми), шунингдек, жиноят содир этгандан кейин жазони ўташга тўсқинлик қилувчи бошқа оғир касалликка чалинган шахслар (ЖК 75-модда 1-қисми); 2) амнистия акти асосида жазодан озод қилинган шахслар; 3) маълум турдаги жазони ўтаётган вақтда ҳомиладорлик ва туғиш таътилига чиққан аёлларни жазони ўташдан озод қилиш (ЖК 75-модда 4-5-қисмлари); 4) суднинг айблов ҳукми қонуний кучга киргандан кейин жазони ижро этиш муддати ўтиб кетганлиги муносабати билан жазодан озод қилиш (ЖК 69-модда).

ЎзР ЖПК 463-моддаси 3-қисмига кўра суд жазо тайинламасдан айблов ҳукми чиқариши мумкин. Жазо тайинламасдан суд томонидан айблов ҳукми чиқарилганда судланганлик пайдо бўлмайди, чунки судланганликнинг келиб чиқиши учун нафақат суднинг айблов ҳукми кучга киришида ифодаланган содир этилган жиноят учун ҳукм қилиш, балки бу ҳукм билан жазо тайинланиши зарурдир. Суднинг айблов ҳукми билан тайинланган жазо судланганлик фактининг ўзи билан муайян ҳуқуқий оқибатларни олиб келувчи асосий юридик белгиларига киради. Шу сабабли унга нисбатан жазо тайинламасдан айблов ҳукми чиқарилган шахс судланмаган ҳисобланади.

Қонунда улар учун судланганликни бекор қилишнинг алоҳида тартиби кўзда тутилганлиги сабабли, жазодан озод қилинган шахслар доирасини

кенгайтирилган ҳолда изоҳлаш мумкин эмас. Шу сабабли жазодан озод қилинган шахс ва масалан улар томонидан янги жиноят содир этганлиги учун ўша куннинг ўзида ҳукм қилишга тортилган жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилинган шахс билан объектив тенгсиз шароитларда бўлади¹⁴.

Улардан бири учун ҳукмлар жами бўйича (бундан келиб чиқадиган барча салбий оқибатлари билан), бошқасига эса ЖК 54-моддасида кўзда тутилган жазо тайинлашнинг умумий асослари тартибида жазо тайинланади. Кўрсатилган ҳуқуқий тенгсизлик ижтимоий, шунингдек ҳуқуқий маънода ҳам асосланган ва ўзини оқлайди. Лекин унинг мавжудлигининг ўзи ЖК 77-моддаси 2-қисми бўйича судланганлиги бекор қилинадиган шахслар доирасини аниқлаштиришни талаб қилади.

ЖК 77-моддаси 2-қисми мазмунини чекланган тарзда изоҳлаш бир қатор сабаблар юзасидан бу моддага эслатма изоҳларда акс этиши мумкин. Биринчидан, ЖК 77-моддасида жазони ўташдан озод қилишнинг барча кўринишлари учун ҳам судланганликни бекор қилиш тартиби кўзда тутилмаган. Шу сабабли 77-модда 2-қисми мазмунининг чекланган маъноси аниқ равшан ҳисобланмайди. Юқорида қайд этилган ҳолатлар ЖК 77-моддасининг амалиётда қатъий қўлланилмаслигига сабаб бўлиб хизмат қилиши мумкин. Иккинчидан, жиноят ҳуқуқи фанида суд амалиёти таяниши мумкин бўлган жазодан озод қилиш кўринишларининг одатдаги таснифланиши мавжуд эмас.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

I. Раҳбарий адабиётлар:

1.1. Шавкат Миромонович Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 24 йиллигига бағишланган маросимдаги маъруза // 2016 йил 7 декабрь. Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017.

1.2. Шавкат Миромонович Мирзиёев. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шarti. Суд органлари тизимида одил судловни таъминлаш борасидаги ишларнинг

¹⁴ Иногамов Л.В. Условно-досрочное освобождение от наказания. — Тюмень, 1992. С. —322.

аҳволи, муаммолар ва истиқболдаги вазифаларга бағишланган йиғилишдаги нутқ // 2017-йил 13 июнь. –Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017.

1.3. Шавкат Миромонович Мирзиёев. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ . –Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2016.

1.4. 2018 йил 28 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси. // Ўзбекистон Республикаси миллий қонунчилик базаси //lex.uz

Илмий адабиётлар:

2.1 М.Усмоналиев. Судланганлик унинг ҳуқуқий оқибатлари ва либераллаштириш муаммолари. Т.: Янги аср авлоди, 2005.Б.-83.

2.2 Нисихара Харуо. Кэйхо сорон (Общая часть уголовного права). - Токио, 1977. С. 162-163.

2.3 Козочкин И.Д. Уголовное законодательство зарубежных стран. М.: Изд. «Зерцало», 1999.С.-136.

2.4 Musvo E La misura di sicurezza detentiva - Milano, 1978. P. 104.

2.5 Преступность и правопорядок в России. Статистический аспект. Статистический сборник. - М. 2011. С-34.

2.6 Ткачевский Ю.М. Судимость. Уголовное право.-2000.С.-187.